

ФОРМУВАННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ НА ІНТЕГРОВАНОМУ РИНКУ ПЛОДООВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА МОДЕЛЬ ЦІНИ ВИРОБНИЦТВА

Обґрунтовано теоретичну концепцію та методологію оцінки формування доданої вартості на інтегрованому ринку плодоовочевої продукції. Досліджено чинники, що впливають на формування доданої вартості при виробництві та переробці плодоовочевих ресурсів. Репрезентовано методичні підходи формування ціни на плодоовочеву продукцію.

Ключові слова: додана вартість, інтегрований ринок, плодоовочева продукція, ціна, механізм ціноутворення.

O.B. Shmahliy, Ph.D. Economy, sen. res.worker,
lead res.worker,
Food Resources Institute of NAAS

THE FORMATION OF THE ADDED VALUE OF INTEGRATED MARKET FRUIT AND VEGETABLE PRODUCTION AND MODEL PRICE OF PRODUCTION

The theoretical concept and methodology of evaluating the formation of added value in the integrated market of fruits and vegetables is grounded. Factors influencing the formation of added value in producing and processing of fruit and vegetable resources are studied. Methodological approaches in pricing fruits and vegetables are represented.

Keywords: added value, integrated market, fruits and vegetables production, price, pricing mechanism.

О.Б. Шмаглий, к.э.н., с.н.с.,
вед. науч. сотр.
Институт продовольственных ресурсов НААН

ФОРМИРОВАНИЕ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ НА ИНТЕГРИРОВАННОМ РЫНКЕ ПЛОДООВОЩНОЙ ПРОДУКЦИИ И МОДЕЛЬ ЦЕНЫ ПРОИЗВОДСТВА

Обосновано теоретическую концепцию и методологию оценки формирования добавленной стоимости на интегрированном рынке плодоовощной продукции. Исследовано факторы, влияющие на формирование добавленной стоимости при производстве и переработке плодоовощных ресурсов. Представлено методические подходы формирования цены на плодоовощную продукцию.

Ключевые слова: добавленная стоимость, интегрированный рынок, плодоовощная продукция, цена, механизм ценообразования.

Постановка проблеми. Формування доданої вартості на інтегрованому ринку плодоовочевої продукції (ІРПП) відбувається на декількох стадіях в інтегрованому технологічному ланцюгу «овочі – фрукти – плодоовочеві консерви». Балансові співвідношення та пропорції розподілу доданої вартості між сільським господарством (сировинний сектор), промисловим консервуванням (виробничий сектор), торгівлею і посередниками (споживчий сектор) визначаються, насамперед, галузевими специфічними техніко-технологічними та організаційно-економічними (інституційними) чинниками.

В минулому ці балансові співвідношення та пропорції розподілу доданої вартості, які забезпечували фінансову збалансованість у громадському секторі економіки підтримувалися через систему державного імперативного ціноутворення, яке спиралося на ретельний моніторинг витрат на виробництво, методологію обліку витрат у галузях, державні пріоритети. Переважна частина доданої вартості, створеної в сільському господарстві, вилучалась державою через механізм оподаткування доданої вартості (бувчий податок з обігу). Частина вилучених в сільському господарстві коштів поверталася йому у вигляді надбавок до цін низькорентабельним і збитковим господарствам, цільового фінансування меліорацій тощо.

Негромадський сектор утворював вільний ринок, ціни на якому формувалися за класичною теорією попиту і пропозиції. Крім того, селяни були покупцями продукції в КСП за цінами, які в теорії ціноутворення називають дискримінаційними, а практично – за собівартістю. Лишки селянських господарств закуповували агенти споживчої кооперації, або продавалися через КСП заготівельним організаціям. Різноманітність форм торгівлі та їх ієрархія будувалися так, щоб забезпечити, перш за все, державні інтереси. Тому рівень закупівельних цін з дотаціями і надбавками за виконання планів був переважно вищим від рівня вільного ринку.

Неоліберальна політика держави, яка залишила ринок продовольства, призвела до втрати нею доходів. Держава фактично залишила комерційним структурам всю суму доданої вартості, яку раніше формувала у бюджеті від торгівлі продовольчими товарами. При цьому відбулася докорінна трансформація моделі ціноутворення в сільському господарстві – від витратної моделі до ринкової.

Ключовою тезою витратної моделі було усереднення витрат на виробництво, визнання в ціні тієї частини, яка обмежена середніми показниками фактичної собівартості продукції та положення про те, що ціна у нас формується товаровиробником. Ринкова ж економіка передбачає усереднення ціни попиту, яка поводить з виробниками і споживачами по-різному. Споживач керується власним бюджетом, а виробник є залежним від ціни, яку встановлює ринок (ціна попиту) або держава (наприклад, ціна підтримки), та має визначитися стосовно доцільності бізнесу при заданих цінах. Додана вартість в ціні при цьому є ціноутворюючим фактором, але чинниковим, а не фактичним або нормованим. Тому поглиблення подальших теоретичних досліджень моделі формування доданої вартості та ціноутворення за сучасних умов господарювання є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку проблем формування, функціонування плодоовочевого сектору України та доволі широкий спектр пов'язаних з його розвитком питань внесли вчені: Ю.Лупенко [1], В.Месель-Веселяк [1], Б.Пасхавер [6], О.Шпичак [3] та інші. Водночас гострота сьогоденних проблем функціонування плодоовочевого комплексу, в тому числі обумовлених необхідністю забезпечення цінового балансу та фінансової стабільності, а також збільшення виробництва високоякісної продукції з більшою вагою доданої вартості, залишає їх серед найбільш актуальних і вимагає за сучасних умов господарювання подальшого дослідження та наукового супроводу.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних підходів щодо формування доданої вартості при виробництві та переробці плодоовочевої продукції, визначення чинників, що впливають на її формування, та репрезентація методичних рекомендацій формування ціни на плодоовочеву продукцію.

Виклад основних результатів дослідження. *Основні чинники, що впливають на формування доданої вартості у міжсекторному вимірі ІРПП в сучасних умовах виробництва.* В інтегрованому технологічному ланцюгу «овочі – фрукти – плодоовочеві

консерви» балансові співвідношення та пропорції розподілу доданої вартості між сільським господарством (сировинний сектор), промисловим консервуванням (виробничий сектор), торгівлею і посередниками (споживчий сектор) визначаються, насамперед, галузевими специфічними техніко-технологічними та організаційно-економічними (інституційними) чинниками, які діють в сучасних ринкових умовах, серед яких: наявність як у виробничому процесі, так і в збуті продукції численних зв'язків з іншими суміжними, спорідненими, підтримуваними галузями (сільське господарство, посередники, транспорт, канали збуту, виробництво склотари, жерстяне виробництво тощо); сезонний характер і специфіка термінів реалізації, які не завжди співпадають з конкретним споживанням консервів; структуризація галузі, що яскраво проявляється у значній частині недержавного сектора переважно колективної форми власності; потреба в додаткових оборотних коштах в літній період; сезонний характер залучення і використання живої праці; специфічні різноманітні технологічні способи консервування; особливість ролі відповідної інфраструктури (охолоджувальні сховища, асептичні ємкості, овоче-, фрукто-, картоплесховища, оптові ринки) тощо. Ці чинники (фактори) безпосередньо впливають на процес створення доданої вартості, формуючи обсяг, динаміку і структуру обсягів як плодоовочевої продукції, так і матеріальних витрат, завдяки прямому впливу на внутрішню раціональність використання ресурсів ІРПП, на технологічний параметр (градієнт) зміни процесу переробки сировини та матеріалів, на поглиблення ступеню обробки і міжгалузевої пропорційності та збалансованості інтегрованого ринку плодоовочевої консервації тощо.

Водночас, потужними визначальними факторами формування, акумулювання та перерозподілу маси доданої вартості в межах інтегрованого ринку плодоовочевої консервації є інституціональні чинники, а, саме, - чинний інституціональний механізм (податковий механізм, субвенції тощо) розподілу доданої вартості (рис. 1).

Отже, на рівні теоретичного відпрацювання відзначимо, що однією з основних умов ефективного і збалансованого розвитку економіки ІРПП є підтримання цінової еквівалентності обміну між секторами інтегрованого ринку плодоовочевої консервації. Ціновий баланс ІРПП характеризується рівністю:

$$p = p^0 R^* + \lambda^0 D^*, \quad (1)$$

де:

p - вектор цін на продукцію;

p^0 - вектор цін на ресурси;

R^* - нормована матриця кумулятивних витрат на одиницю фізичного обсягу виробленої продукції;

λ^0 - екзогенно заданий вектор коефіцієнтів розподілу доданої вартості за секторами ІРПП;

D^* - нормована матриця доданої вартості

В наведеному рівнянні закладається умова ефективного функціонування відтворювального процесу: ціни на продукцію ІРПП і його ресурси об'єктивно залежні один від одного через показники нормованої ресурсомісткості виробництва і повинні бути збалансованими. Однак механізм реалізації цієї вимоги в умовах ринку не є гарантованим. Крім того, дестабілізуючим моментом впливу фактора цін на ресурси є прагнення товаровиробників до максимального прибутку, яке врівноважується попитом тільки в умовах їх конкуренції.

Проблема рівня і динаміки доданої вартості - це проблема планування внутрішніх цін з метою правильного визначення собівартості продукції і формування внутрісистемного ринку продукції для виробничого споживання. Її вирішення пов'язується з оцінками ефективного ведення господарства за критерієм самоокупності. Задача полягає в тому, щоб забезпечити управління виробництвом шляхом спостереження і оцінки факторів, впливаючих на зміну сукупної ресурсомісткості виробництва, цінового фактора, що визначає

рух ринкових цін, а також коефіцієнтів ієрархії (λ) стандартизації рівня доданої вартості по галузях або продуктах.

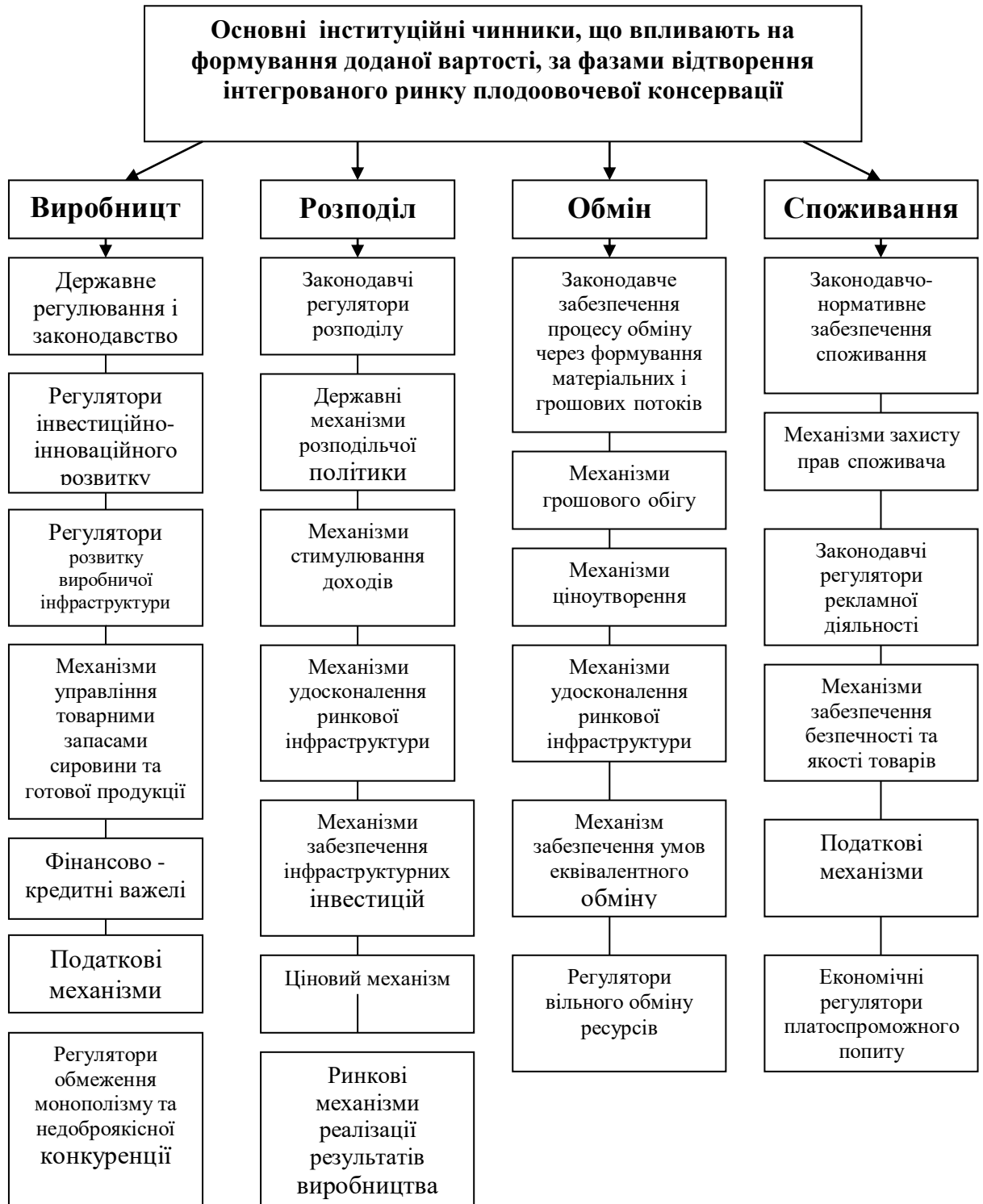

Рис.1. Класифікаційне угруповання інституційних чинників впливу на формування доданої вартості в межах ІРПП

Модель теоретичного аналізу, що пропонується, реалізує механізм перетворення факторів руху цін на зовнішні ресурси, включаючи трудові, в рівні адекватних змін ціни виробництва продукції ІРПП. Рухомість границі між стандартизованими величинами ресурсомісткості виробництва визначає величину диференційного доходу – важливої

складової доданої вартості рентного походження. Його облік є передумовою для об'єктивної оцінки системи оподаткування та інших взаємовідносин з бюджетом.

Відзначимо також, що переважна частина зновуствореної вартості, зокрема рентного походження, в минулому вилучалася державою через механізм оподаткування доданої вартості (бувчий податок з обігу). Частина вилучених у плодоовочівництві коштів поверталася йому у вигляді надбавок до цін низькорентабельним і збитковим господарствам, цільового фінансування меліорації тощо. Потім держава фактично втратила доходи і лишила комерційним структурам переважну частину доданої вартості, зокрема, ренти в ціні попиту, левову частину якої привласнили торгові посередницькі структури.

В цьому контексті у сучасних економічних умовах розподіл економічної ренти (диференційної ренти III) має здійснюватись відповідно до рентного принципу, який дозволяє знайти єдине і раціональне рішення проблеми корисності для споживача, що базується на різниці сукупної і граничної корисності. Узгодження економічних інтересів відбувається шляхом компромісу, який влаштовує всі сторони: він базується на принципах справедливості та раціональності. Принцип справедливості означає, що компроміс повинен забезпечувати баланс інтересів кожної сторони, а принцип раціональності втілюється в тому, що компроміс може бути знайдений, причому єдиним шляхом.

Метод розподілу рентного доходу, що становить суттєву складову доданої вартості, на частки секторів ІРПП не повинен залежати від виду продуктового потоку та суб'єктивізму органів, що приймають відповідне рішення. Саме такий принцип формування міжсекторних відносин в межах ІРПП є рентним. Фактично на основі рентного принципу формування міжсекторних співвідношень можливо об'єднати сектори ІРПП у, так би мовити, коаліцію з метою максимізації єдиної цільової функції – доданої (зновуствореної) вартості, зокрема рентного походження, з наступним розподілом доданої вартості між учасниками коаліції. Подібний розподіл загального доходу називається в економічній теорії паюванням (поділом), а метод його знаходження в багатьох випадках базується на оптимізаційних процедурах на основі диференційного обчислення, що кваліфікуються як маржинальні.

Отже, вирішення проблеми гармонізації економічних інтересів базових секторів ІРПП пов'язане з перерозподілом доданої вартості між ними за допомогою державного втручання так, щоб усі учасники агропромислового виробництва мали теоретично рівний факторний доход. Результатом задач погодження економічних інтересів має бути (як у розвинутих економіках) стандартизований розподіл ціни кінцевого попиту на продукцію ІРПП, тобто стандартизація вартості на основі загального закону про межу доданої вартості на вкладений капітал і земельні ресурси. Виробники та посередники мають цивілізовано, як кругом у світі, узгодити розподіл ринкової ціни попиту пропорційно залученим чинникам: земельним ресурсам, працею і капіталом.

Величезна кількість посередників на ІРПК, зокрема, оптовиків приводить до значного завищення ціни продажу та заниження ціни оптових закупок. Це викликає незадоволення сільських виробників плодоовочевої продукції (та й споживачів цієї продукції). В результаті загострюється економічна незахищеність виробників аграрної плодоовочевої продукції, особливо, малих сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих селянських господарств, тобто ІРПП України є нерезультативним відносно критерію справедливості розподілу доданої вартості.

В існуючій ситуації має бути більш активною позиція владних структур щодо інформатизації торгівлі, стандартизації, формування міжсекторних узгоджувальних комісій, що фактично сприятимуть залученню учасників ІРПП до реального управління ринком. Основна проблема в цьому контексті - розподіл ціни кінцевого попиту на чинники виробництва: землю, працю і капітал.

В цьому зв'язку, наприклад, у Франції діють 60 міжсекторних організацій, у яких є необхідні кошти і засоби для прийняття рішень та контролю за їх виконанням. Міжсекторні асоціації повинні мати широкі повноваження щодо розподілу ціни кінцевого попиту між

учасниками ІРПП. Тому їм слід будувати свою роботу за принципами репрезентативності представників від секторів ІРПП, їх паритетної рівності, права одного голосу при прийнятті рішень. Держава має делегувати їм реальну владу, і, зокрема - щодо контролю за виконанням поточних і довгострокових угод між виробництвом і торгівлею, які передбачають загальну стратегію, правила ефективного функціонування субсекторів ІРПП, вирішення питань фінансування своєї діяльності. Саме за такою ідеологією виробники плодоовочевої продукції звільняються від монополії та диктату закупівельних та посередницьких організацій.

Методичні підходи щодо формування ціни на плодоовочеву продукцію. В системі ринкових відносин ціні надається значення основного економічного регулятора виробництва, що задає стимули для його розширення. З іншого боку, ціноутворення пов'язують з підвищенням економічної ефективності ресурсопродукуючих секторів ІРПП. Тому дослідження цінового механізму на інтегрованому ринку плодоовочевої продукції є актуальним.

Функціонує виробництво - джерело формування сум доданої вартості, що міститься в вартості кінцевої продукції ІРПП. Аналітична функція ціни реалізується через ціновий механізм відшкодування спожитих матеріальних і трудових ресурсів, формування прибутку. Кругообіги матеріальних засобів і грошових фондів утворюють двоїсту структуру, в якій базисною має бути матеріальна.

Продукція основного плодоовочевого сільськогосподарського виробництва, послуги допоміжних підрозділів і кінцева продукція плодоовочеконсервних підприємств складають елементи реального економічного обороту. Модель продуктопотоків і відтворювальних зв'язків утворює складну систему з мереживною структурою цих зв'язків. Руху потоку реальних матеріальних цінностей і послуг протидіє і рухається в зворотному напрямку потік грошових засобів. Якщо зосередити увагу тільки на грошові потоки, що відповідають матеріальним, то отримаємо найбільш загальну модель організації економічної інформації для вирішення питань аналізу рівня і динаміки цін.

Процедура постановки і вирішення таких задач по формуванню цін в тому числі передбачає: вибір теоретичної аналітичної моделі ціни виробництва; аналіз системоутворюючих і ціновідхилюючих факторів тощо.

Теоретична аналітична модель ціни виробництва призначена для постановки й вирішення задач оцінки ефективності заданого цінового механізму, прогнозування цін і еквівалентного обміну. Ключовим є вирішення питання про координати руху вартості, вартостеутворюючих і ціновідхилюючих факторів.

Фактори утворення вартості або вартостеутворюючі фактори визначені поняттями, через які описується вплив закону вартості й інших економічних законів на ціноутворення. Так як ціна є грошова форма вартості й зміна її величини відносно конкретного продукту може проявлятися тільки через зміну ціни, то ціноутворюючі фактори виступають одночасно і вартостеутворюючими. (Для плодоовочевого комплексу, зокрема, виділяються фактори, що визначають рівень ресурсомісткості виробництва кінцевої продукції системи й рівень зовнішніх цін на ресурси).

Ціновідхилюючими визначені такі фактори, що викликають зміну цін у результаті впливу яких-небудь якісних і розподільчих відносин, а також випередження попиту над пропозицією в системі чисто ринкових відносин. При цьому ціна товару підвищується, якщо він стає більш корисним або більш рідкісним незалежно від рівня витрат на його виробництво.

При цьому чинники розподілу ціни відобразяться в наступній формулі:

$$p = p^* A + p^0 M + v^0 L + \lambda^0 D, \quad (2)$$

де p – ціна попиту на плодоовочеву продукцію; $p^* A$ – це структура зв'язків і питома вартість продукції (робіт, послуг) виробництва в системі плодоовочівництва; $p^0 M$ - решта матеріальних витрат, але за зовнішніми цінами придбання.

Теорія погодження інтересів в ринкових умовах витікає з можливості осмислення взаємозалежності учасників ІРПП, формалізуючи наступні перетворення:

$$(p - p^* A) = p^0 M + v^0 L + \lambda^0 D, \quad (3)$$

$$p = (p^0 M + v^0 L + \lambda^0 D) * (E - A)^{-1}, \quad (4)$$

Отже, формула (2) описує співвідношення цін з урахуванням того, що продукція галузей реалізується на ринках ІРПП по цінах єдиного рівня (p). У рівнянні (3) – представлена процедура формування координат руху вартості. Формула (4) відображає формування ціни по сумі прямих витрат і доданої вартості.

Семантика цієї моделі полягає в тому, що ціна є не тільки відображенням виробничої функції, але і функцією структури через координати руху реальних споживчих вартостей. Поряд з теоретичним уявленням технологічних витрат на виробництво вона містить у собі також розподільчі відносини. Додана вартість в ціні є ціноутворюючим фактором, але чинниковим, а не фактичним або нормованим.

Отже, якщо розглядати модель ціни виробництва з точки зору доданої вартості, то в ній міститься суть проблеми ціноутворення: ціна – завжди функція структури виробництва через координати руху вартості, але містить поряд із технологічними також екзогенно задані розподільчі відносини, а додана вартість – є функція ціни. В основі ціни лежить не тільки трудомісткість виробництва, але й фонди матеріального капіталу (земля, машини, обладнання, будівлі), фонди нематеріального капіталу (технології, розробки, знання, дослідження), фонди людського капіталу (майстерність, здібності, навички, здоров'я), фонди фізичного середовища (мікроклімат, охорона навколишнього середовища).

Проблеми рівноважного стану економіки ресурсопродукуючих секторів ІРПП це проблема рівноважних цін, яка не може бути вирішена однозначно не тільки у зв'язку з функціонуванням ринкових відносин, привпливі яких саморегуляція виробництва основана на балансі попиту і пропозиції, але і в зв'язку з наявністю великої кількості елементів ресурсів, що визначають основні фактори утворення вартості.

Висновки

Дослідження формування доданої вартості при виробництві і переробці плодоовочевої продукції дають підставу стверджувати:

– по-перше, ціна є не тільки відображенням виробничої функції, але і функцією структури через координати руху реальних споживчих вартостей. Поряд з теоретичним уявленням технологічних витрат на виробництво вона містить у собі також розподільчі відносини. Додана вартість в ціні є ціноутворюючим фактором, але чинниковим, а не фактичним або нормованим;

– по-друге, якщо розглядати модель ціни виробництва з точки зору доданої вартості, то в ній міститься суть проблеми ціноутворення: ціна – завжди функція структури виробництва через координати руху вартості, але містить поряд із технологічними також екзогенно задані розподільчі відносини, а додана вартість – є функція ціни. В основі ціни лежить не тільки трудомісткість виробництва, але й фонди матеріального капіталу (земля, машини, обладнання, будівлі), фонди нематеріального капіталу (технології, розробки, знання, дослідження), фонди людського капіталу (майстерність, здібності, навички, здоров'я), фонди фізичного середовища (мікроклімат, охорона навколишнього середовища);

– по-третє, величезна кількість посередників на ІРПП, зокрема, оптовиків приводить до значного завищення ціни продажу та зниження ціни оптових закупок. Це викликає незадоволення сільських виробників плодоовочевої продукції (та й споживачів цієї продукції). В результаті загострюється економічна незахищеність виробників аграрної плодоовочевої продукції, особливо, малих сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих селянських господарств, тобто ІРПП України є нерезультативним відносно критерію справедливості розподілу доданої вартості. Однією з умов зростання економічної

ефективності інтегрованого виробництва є забезпечення кожному учаснику рівної норми прибутку на вкладені кошти. Існують об'єктивні рівні якості продукції, що фіксуються в координатах руху вартості, визначають пропорції і параметри цін збалансованого типу. Відмітимо також, що механізм формування цін на основі середньогалузевих рівнів собівартості продукції і нормативів рентабельності є неприйнятним для внутрішнього ринку плодоовочевого комплексу з еквівалентними відносинами, що регулюються. Про це свідчить і той факт, що включення прибутку в механізм ціноутворення викликає мультиплікативний процес зростання вартості. Тому нормований рівень рентабельності знижується, а рівноважна ціна продукції на внутрішньому інтегрованому ринку збільшується;

– по-четверте, вирішення проблеми гармонізації економічних інтересів базових секторів ІРПП пов'язане з перерозподілом доданої вартості між ними за допомогою державного втручання так, щоб усі учасники агропромислового виробництва мали теоретично рівний факторний доход. Результатом задач погодження економічних інтересів має бути (як у розвинутих економіках) стандартизований розподіл ціни кінцевого попиту на продукцію ІРПК, тобто стандартизація вартості на основі загального закону про межу доданої вартості на вкладений капітал і земельні ресурси. Виробники та посередники мають цивілізовано, як скрізь у світі, узгодити розподіл ринкової ціни попиту пропорційно залученим чинникам: земельним ресурсам, працею і капіталом.

Література

1. Прогноз собівартості продукції, її доходності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України за 2015 рік (методика і розрахунки) // Ю.О. Лупенко, В.Я. Мессель-Веселяк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 48 с.

2. Науково-методологічні основи удосконалення механізму ціноутворення та функціонування ринку овочевих і баштанних культур на півдні України// [Ю.П.Воскобійник, І.О.Соловійов, О.С. Шапля та ін.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 137 с.

3. Шпичак О.М. Проблеми адаптації ціноутворення на продукцію АПК України до євроінтеграційних умов / О.М. Шпичак // Науковий вісник. – 2007. – № 110, ч.2. – С.15 – 21.

4. Ивановский С. Рента и государство / С. Ивановский // Вопросы экономики. – 2000. – № 8. – С.84 – 97.

5. Кипельман С. Стабилизационный фонд и экономический рост / Кипельман С., Андрушин С. // Вопросы экономики. – 2005. – № 11. – С. 70 – 85.

6. Пасхавер Б.Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 5-13.

7. Шиян Д.В. Новый метод оценки и анализа динамических рядов. Методические основы современного исследования в аграрной экономике / Д.В. Шиян // Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Житомир : Вид-во «Державний агроекономічний університет». – 2005. – Ч.2. – С. 153 – 157.